

ფოლკლორი და მოსაზღვრე დისციპლინები Folklore and its Adjoining Scientific Disciplines

Darejan Menabde

Georgia, Tbilisi

Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature

Folklore Narrative in Georgian Travel Literature

Interest in Georgian and foreign orally transmitted folklore is evident in Georgian travel literature. Irrespective of the objective of the author's journey, writer-travelers described customs and beliefs of one or another country, ethnography, not infrequently resorted to the oral material and often even assigned to folklore the importance of a historical source. The article deals with the Georgian and foreign folklore materials preserved in Georgian travel literature of the 18th c., the special study of which has not been carried out to the present day.

Key words: Georgian Travel Literature. Folklore.

დარეჯან მენაბდე

საქართველო, თბილისი

შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი

ფოლკლორული ნარატივი ქართულ სამოგზაურო ლიტერატურაში

სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგა ხანია შესწავლილი და გამოვლენილია ფოლკლორული ტრადიციები ძველი ქართული ლიტერატურის ისეთ დარგებში, როგორებიცაა ჰაგიოგრაფია, ჰიმნოგრაფია, საისტორიო მწერლობა... ინტერესი ქართული თუ უცხოური ზეპირსიტყვიერების მიმართ თავს იჩენს ქართულ სამოგზაურო ლიტერატურაშიც. განურჩევლად იმისა, თუ რა მიზანი ჰქონდა ავტორის მოგზაურობას (წმინდა ადგილების

მოხილვა, საერთაშორისო ვითარების გარკვევა, დიპლომატიურ მისიათა შესრულება, პოლიტიკური მიზნები და ინტერესები, სამხედრო თუ სავაჭრო საქმეები, ქართულ სიძველეთა გამოვლენა და სხვ.), მწერალი-მოგზაურები, აღწერდნენ რა ამა თუ იმ ქვეყნის წეს-ჩვეულებებს, რწმენა-წარმოდგენებს, ეთნოგრაფიას, არცთუ იშვიათად სარგებლობდნენ ზეპირსიტყვიერი მასალით და ხშირ შემთხვევაში ფოლკლორს საისტორიო წყაროს მნიშვნელობასაც ანიჭებდნენ. მე-18 საუკუნის ქართულ სამოგზაურო ტექსტებში ჩართულია სასწაულები, თქმულება-გადმოცემები, ლეგენდები, მე-19 საუკუნის ტექსტებში კი ამას დამატა ხალხური ლექსები და ზღაპრები.

ნაშრომში წარმოდგენილია მე-18 საუკუნის ქართულ სამოგზაურო ლიტერატურაში შემონახული ქართული და უცხოური ფოლკლორული მასალები (ქართული: ტ. გაბაშვილის „მომოსლვა“, ი. გედევანიშვილის „მომოსლვა“; ევროპული: ს.-ს. ორბელიანის „მოგზაურობა ევროპაში“, თეიმურაზ ბაგრატიონის „მოგზაურობა ევროპაში“; აღმოსავლური – რ. დანიბეგაშვილის „მოგზაურობა ინდოეთში“), რომელთა სპეციალური შესწავლა (წარმომავლობისა და წყაროების მოძიება, მიმართების გარკვევა სავარაუდო ზეპირსიტყვიერ თუ ლიტერატურულ წყაროებთან და ა. შ.), რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, დღემდე არ ჩატარებულა.

პირველ რიგში უნდა გამოვყოთ XVIII ს. სამოგზაურო ლიტერატურაში ჩართული ქართული ფოლკლორული მასალა, კერძოდ, ლეგენდა ივერიის ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ხატის შესახებ.

ცნობილია, რომ ივერიის ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ხატი ათონის მთის ქართველთა მონასტრის უდიდესი სიწმინდეა. ზეპირი და წერილობითი თქმულებები ამ ხატის შესახებ სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ვერსიით შეიქმნა ბიზანტიურ მწერლობაში, საიდანაც გავრცელდა მთელს ქრისტიანულ სამყაროში (მენაბდე 2016:7). ათონიდან საქართველომდე აღნიშნულმა გადმოცემებმა მოგვიანებით, XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოაღწია, როდესაც იქ იმოგზაურეს ტიმოთე გაბაშვილმა და იონა გედევანიშვილმა.

ტიმოთე გაბაშვილი (გარდ. 1764) 1755-1758 წლებში რამდენჯერმე იყო ათონის მთაზე, აღწერა იქაური მონასტრები,

გაეცნო ხელნაწერებს, ჩაიწერა ზეპირი გადმოცემები. სწორედ ტ. გაბაშვილის „მიმოსლვა“ არის უძველესი ქართული წყარო, რომელშიც ჩართულია ლეგენდა ივერიის ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის ხატის შესახებ. „მიმოსლვის“ ამ მონაკვეთის სათაურია „მისლვა მონასტრად საქართველოთასა კარისა ღმთისმშობელად“ (გაბაშვილი 1956:16-23). ავტორი მოგვითხრობს:

„აწ პორტაიტისა ღმთისმშობლისათვის ვიტყოდეთ, რომელ არს კარისა ღმთისმშობელი, რამეთუ იტყოდენ, ვითარმედ ჟამსა თეოფილე მეფისა ბერძენთასა, ოდეს სძულობდეს თაყვანისცემასა ხატისასა და კერპთმსახურებად შერაცხდეს, დევნულება აღძრეს ფიცხელი ხატათავის. მაშინ მალემსრბოლი ვინმე წარივლინა მეფისა მიერ ქალაქსა ნიკიას საქმისა რასათვისმე და მისრული იგი შევიდა დავანებად დედაკაცისა ვისმე ქვრივისა სახლსა, რომელსა აქვნდა დაფარვით ხატი ყოვლად წმიდისა. ხოლო იხილა რა მალემსრბოლმან ხატი იგი, განრისხდა და იხადა მახვილი, დასცა პირსა ხატის მის; და იტყვიან, გარდამოეცაო სისხლი და აღუვსოვო წიაღი კაცსა მას. ამისთვისცა შეშინებული ივლტოდა მიერ. და ქვრივმან მან შეშინებულმან, ნუჟკვე საცნაურ იქმნეს, აღიღო ხატი იგი და შთააგდო ზღვად. ხოლო ამისა შემდგომად გამოჩნდა ხატი იგი ზღვასა შინა პირისპირ მთაწმიდისა, რამეთუ იხილვებოდა მთებარისა ცეცხლისა სახედ მრავალ ჟამ; ამისათვის შემოკრბეს წმიდანი მამანი მთაწმიდისანი და იტყოდეს: რაიმე იყოს მთებარე ესე წყალთა შინა? ამისთვის შთაყარნეს ნავნი და მივლტოდეს ხილვად მისად. და რაჟამს მიიახლოვის ნავნი მნთებარესა მას, შორს ივლტოდის ბრწყინვალება იგი მათგან, და იყვნენ მჭმუნვარე ამისთვის. მაშინ ისმა ხმა რაიმე, ვითარმედ გაბრიელ ქართველი არს გამომყვანებელი ხატისა ყოვლად წმიდისა ღმრის. მაშინ მივიდნენ მონასტერსა ქართველთასა და იკითხვიდეს გაბრიელს, თუ ვინმე არს. მაშინ სძებნეს მათ და პოვეს მათათა შინა დაყუდებული მონაზონი გაბრიელ და შთაუსვეს ნავსა. და მიიახლოვდენ რა, ცეცხლმთებარეცა იგი მოეახლოვა. და მივიდა გაბრიელ და აღმოასვენა ხატი ყოვლად წმიდისა. ზღვათა ზედა ფერხითა ვიდოდაო პასექისა სამშაბათსა. და ყვეს ლიტანია და ვედრება. და დარჩა მონასტერსა ქართველთასა, და შთაასვენეს ტაძარსა მონასტრისასა. ესრეთ გვითხრობდენ და თქმულისაებრ მათისა აღვსწერეთ კვალად იტყოდენ, ვითარმედ ხატი იგი მიფარულ იქმნა,

და ძიებათა შინა ვერმპოვნელთა, აღვიდეს სენაკსა გაბრიელისასა და აუწყეს უჩინო ქმნა ხატისა მის. ხოლო გაბრიელ ეტყოდა, ვითარმედ არა არს ნება ყოვლად წმიდისა, რათამცა დაკრძალულსა შინ ესვენა ხატი მისი. არამედ მოავლინაო ხატი თვისი, რათა კართა ზედა დასვენებულთა ყოველნივე ევედრებოდენ და თაყვანსასცემდენო. და წარმოსვენეს სენაკით გაბრიელისათ და დაასვენეს კარისბჭესა შინა. ამისთვის კარისა ღმთისმშობელსა უწოდენ“ (გაბაშვილი 1956: 18-19).

ტიმოთე გაბაშვილი წერის დროს უხვად იყენებდა ზეპირ წყაროებს და ხშირად კითხვითაც მიმართავდა ადგილობრივ მკვიდრთ („ვიკითხვედი“, „ვიკითხვიდი“...), კრებდა მისთვის საინტერესო ინფორმაციებს („მეტყოდენ“, „გვეტყოდენ“, „იტყოდენ“ „მოგვითხრეს“, „შევიტყევ“...), იყენებდა გადმოცემებს (მაგ., გადმოცემას ღვთისმშობლის ხატის შესახებ – „ესრეთ გვითხრობდენ და თქმულისაებრ მათისა აღვსწერეთ“), აღწერდა სასწაულებს. ტექსტის გამომცემლის, ე. მეტრეველის, აზრით, „ათონის მთის სამონასტრო ისტორიასთან დაკავშირებულ ზეპირ გადმოცემებს გააჩნდა თავისი წერილობითი წყაროები... ამის გამო ზეპირი გადმოცემები დიდად არ განსხვავდებოდნენ წერილობითი ცნობებისაგან. ამით აიხსნება ისიც, რომ ტიმოთე გაბაშვილის მოწოდებული ცნობები, რომლებსაც ის ძირითადად ზეპირი გზით აგროვებდა, ზოგად ხაზებში საკმაოდ ზუსტად იმეორებს წერილობით წყაროებზე დაყრდნობილ ცნობებს“ (გაბაშვილი 1956: 0200).

ყურადღებას იქცევს აგრეთვე ტექსტში შემონახული ლეგენდა ჯვრის მონასტრის აშენების შესახებ (გაბაშვილი 1956: 77-78), რომელიც იერუსალიმის ქართველ მოღვაწეთა წრეში მონასტრის აშენების დროიდანვე გავრცელდა. ტიმოთე გაბაშვილი მოგვითხრობს:

„პირველი ქრისტიანე ქმნილი მეფე საქართველოსა მირიან ხოსროიანი ნინოს მიერ წარმოვლენილ არს, მეფე კოსტანტინე უხილავს და იერუსალიმად მისრულ არს და ჯვარისა მონასტრის ადგილი მას უშოვნია. რამეთუ ესე არს ადგილი იგი, რამეთუ ლოთ სამი ხე – სარო, ფიჭვი და ნაძვი – დანერგა სასწაულად, უკეთუ მიეტეოს ცოდვა იგი, და სამივე ერთ ხე დიდ აღმოხდა. ამისა შემდგომად მოსჭრა იგი სოლომონ შენებასა ტაძრისასა, არამედ უქმად გამოჩნდა სახმარება მისი მუნ, და მდებარე იყო საჯდომად

კაცთა გარე. ხოლო ჯვარცმასა უფლისასა, განგებითა ზენათათა მას ზედა აცვეს უფალი. რამეთუ მონაკვეთი ხისა მის ძირი ქვეშე წმიდისა ტრაპეზისა დღესამომდე ჩანს. ხოლო ამისა შემდგომად სულიერი ვინმე მონაზონი შავთელი, სახელად პროხორე, მოსრულ არს მონასტერსა და ლავრასა წმიდისა საბასასა დაყუდებულა. და მეფესა საქართველოსასა ბაგრატ კურაპალატს საფასე დიდძალი წარმოუცემია ღირსისა პროხორესათვის, რათამცა ჯვარის მონასტერი აღაშენა, და მას აღუშენებია ჯვარის მონასტერი შესაკრებელად ქართველთათვის. მირიან ხოსროიანის მოსლვის შემდგომად მოსრულ არს დიდად სახელოვანი საქართველოთ მეფე ვახტანგ გორგასლან [რამეთუ მდებარე არს წერილთა შინა მუნ, ვითარმედ სულთანი მისირ-ეგვიპტისა ევედრა მეფესა ქართველთასა ვახტანგს გურგასლანს, რათა წარმოვიდეს ლაშქრითა და იერუსალიმს ფრანგნი რომელნიცა იპყრობდენ, განდევნოს და თვით დაიპყრას. ამისთვის მოვიდა სპითა დიდითა და განიოტნა ფრანგნი და თვით დაიპყრა იერუსალიმი და აღაშენა მონასტერნი მრავალნი]. და მეგვიპტელთაგან მას მისცემია, და მრავალ ჟამს ჭირიათ იერუსალიმი და პალესტინე, და მრავალი მონასტერი აღუშენებიათ. და მცველნი ქალაქისა იერუსალიმისანი და მხედარნი, რომელიცა ვახტანგს განუწყესებია მუნ, მუნ დასახლებულან, ენა შესცვლიათ არაბულად. და იგინი ქართველნი არიან გარემოს იერუსალიმისა არაბნი და ევფრათას არაბნიცა, აწ არაბნი იერუსალიმელნი ქართველნი არიან“ (გაბაშვილი 1956: 77-78).

მიუხედავად იმისა, რომ ტიმოთე გაბაშვილი თავის თხზულებებში უხვად იმოწმებდა ზეპირი გზით მოპოვებულ მასალას, ირკვევა, რომ საქართველოში დაბრუნების შემდეგ იგი საგანგებოდ ეძებდა წერილობით წყაროებს (ბერძნული ისტორიული ცნობები, ვახტანგ გორგასლის ისტორია და სხვ.), რითაც მოპოვებულ მასალას ისტორიული წყაროს მნიშვნელობას სძენდა.

აღნიშნულის გარდა, ტ. გაბაშვილს „მიმოსლვაში“ ჩართული აქვს სხვა თქმულებებიც, რომელთა წერილობითი წყაროები შესწავლილი და გამოვლენილია ე. მეტრეველის მიერ, მაგრამ მათზე აღარ შეეჭერდებით, რადგან ამჯერად ჩვენი ინტერესის საგანი მხოლოდ ზეპირი გადმოცემებია.

XVIII საუკუნის 80-იან წლებში ათონის მთა მოინახულა მწერალმა, მოგზაურმა და სასულიერო მოღვაწემ იონა გედე-

ვანიშვილმა (1737-1821), რომლის თხზულებაში „მიმოსულა ანუ მგზავრობა იონა რუისის მიტროპოლიტისა“ გარკვეული ადგილი ეთმობა ივირონის მონასტრის აღწერას (გედევანიშვილი 1852: 29-50). ი. გედევანიშვილის სიტყვით, „მონასტერი ესე ივერიისა, რომელ არს საქართველოსი, არს მშუენიერი და მდიდარი ყოველთა მთაწმინდათასა და უმჯობესი“ (გედევანიშვილი 1852: 34). „მიმოსვლის“ ერთი თავი – „მიმოხილუა მთაწმინდისა, და მას შინა დაშენებულთა წმინდათა მონასტერთა“ – ეთმობა ათონის სავანის აღწერას. იქვე ჩართულია ლეგენდა ივერიის ყოვლაწმინდა ღვთისმშობლის ხატის შესახებ, რომელიც ტიმოთე გაბაშვილის ტექსტშიც იხსენიებოდა:

„მივიწიენით ივეროზის მონასტერსა, საქართველოსად წოდებულსა. და მივედ რა, გამომეგებნენ მამანი და ძმანი მონასტრისანი, და შეველ ბჭესა მონასტრისასა, რომელიცა არს შემოზღუდვილი დიდისა გალავანითა, დიდად მაღალი; არა რომელიმე კიბე ვერ შეჰსწუდების და ციხე ესე მონასტრისა არს ზარბაზნებ წყობილი, და შესავალი არს ორი კარი და ორივე დიდათ რკინით გადაჭედილი, და შესავალსა მას ბჭისასა, საპარაკლისე ეკვლესია ივეროსისა ღვთის-მშობლისა, დიდათ მორთული, და განსაკვირუები სიმდიდრითა. იმათი ისტორია მოუთხრობს: რა მოვიდა ივერად ზღვით და მიეგებნენ მამანი და ძმანი მონასტრისანი და განშორდა ხატი ღვთის-მშობლისა, ხმა იყო ზღვით-გამო, გაბრიელ ვინმე მონაზონი მოვიდეს ქართუელი. ხოლო განცვიფრდენ მამანი და ძმანი ამის მონასტრისანი და მოიყუანეს გაბრიელ და მიავლინეს გაბრიელ და მოეგება ხატი იგი ზღვით ივერიისა ღვთის-მშობლისა და მიიქუა ბერმან მან ქართუელმან. და ზარ-ცემულთა და შემრწუნებულთა მამათა და ძმათა ჰსცეს ზარსა და შეჰკრბენ ლიტანიითა და პარაკლისითა და მოასუენეს მონასტერსა შინა და აქუსთ სასოება დიდი დადებული და მრავალი პარაკლისი და შეწირუა ყოველსა დღესა“ (გედევანიშვილი 1852: 31-32).

გეოგრაფიულ-ბუნებრივ-კლიმატურ ვითარებაზე მსჯელობისას იონა გედევანიშვილი შიგადაშიგ გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ახსნასაც იძლევა. მაგალითად, ასეთია ლეგენდა შავი ზღვის სახელწოდების შესახებ: „გამოჩნდა ზღუა პონტოსისა, შავს ზღუად სახელდებული. ხოლო ვინაითგან არს გარემომო ზღვისა ამის მთანი შავნი, ტყიან-კლდიანნი, შავად ღრუბელ

დადებულნი და ნისლაულებლნი, გრგვინუა მეხჭეხიანი, სეტყუა თრთვილმაცურეველი და ქარ ბორა ხშირიანი და მადელუებელი ზღვისა, ამის გამო ეწოდების შავად ზღუად. თუარემ ზღუა ერთი არს, რომელიცა შემოვალს უკიანეს ზღვიდამა“ (გედევანიშვილი 1852: 14).

ქართულ სამოგზაურო ლიტერატურაში განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ევროპული ფოლკლორული ნარატივი, რაც საკმაოდ ფართოდაა წარმოდგენილი *სულხან-საბა ორბელიანის* შემოქმედებაში.

ცნობილია, რომ ჩვენში სამოგზაურო ჟანრის სათავეებთან დგას *სულხან-საბა ორბელიანი* (1658-1725), რომელმაც პოლიტიკურ-დიპლომატიური მისიით 1713-1716 წწ. იმოგზაურა ევროპაში, კერძოდ, საფრანგეთსა და იტალიაში და ამ მოგზაურობის მასალებზე დაყრდნობით შექმნა დოკუმენტური პროზის ბრწყინვალე ნიმუში – „მოგზაურობა ევროპაში“, რითაც საფუძველი ჩაუყარა ახალ ჟანრს ქართულ ლიტერატურაში. არსებითად *სულხან-საბა ორბელიანი* არის ქრონოლოგიურად პირველი ავტორი, რომელმაც ქართველ მკითხველს გააცნო დასავლეთი ევროპა და, რაც ამჟამად ჩვენთვის საინტერესოა, შემოიტანა ევროპული ფოლკლორული ნარატივი.

„მოგზაურობა ევროპაში“ უხვადაა გაჯერებული ლეგენდებითა და თქმულება-გადმოცემებით. ტექსტში არაერთხელ გვხვდება რელიგიური, ისტორიული, საყოფაცხოვრებო თუ ხოტბითი ლეგენდები. ამ მასალის თანამიმდევრული კვლევა (წარმომავლობისა და წყაროების მოძიება, სავარაუდო ზეპირსიტყვიერ თუ ლიტერატურულ წყაროებთან მიმართების გარკვევა და ა. შ.), რასაკვირველია, მთელ რიგ სირთულეებთანაა დაკავშირებული, თუმცა, სავარაუდოდ, ბევრ საინტერესო მიგნებას გვპირდება. მაგალითად, ერთგან საბა წერს: „მრავალი ძველი საკერპო ეკლესიად უკურთხებიან“ და მოგვითხრობს ლეგენდებს ქრისტიანულ ეკლესიებად გადაკეთებული წარმართული „მზის ღმერთის“, „ღვინის ღმერთისა“ და „სიმართლის ღმერთის“ შესახებ (ორბელიანი 1959: 190, 194-195). განსაკუთრებით საინტერესოა ლეგენდა „სიმართლის ღმერთის“ შესახებ, რომელსაც კორნელი კეკელიძე შეეხო თავის ნაშრომებში: „*სულხან-საბა ორბელიანი*“ (კეკელიძე 1966:471) და „ორი მოხეტიალე სიუჟეტისათვის ქარ-

თულ ფოლკლორსა და მწერლობაში“ (კეკელიძე 1945:87-91). კ. კეკელიძის აზრით, აღნიშნული ლეგენდა ანალოგიებს პოულობს აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ხალხთა თქმულებებში და მკვლევარმა იგი ე. წ. „ორაზროვანი ფიცის“ ლეგენდების ციკლში მოაქცია.

საბა მოგვითხრობს: „ერთი საკერპო ყოფილიყო. სიმართლის ღმერთს ეძახდენ თურმე. ერთი დიდი ქვა იყო. კაცის თავი, პირი ღია. იმაში ვინც ხელს შეჰყოფსო, თუ მტყუანიაო, მოუჭირებს და მოსტეხს. ამაზე ღმერთს ეძახდენ. თურმე ის ქვა იქავ იდვა. და ის საკერპო ეკვლესიად მოექციათ, მართლის ღვთის დედისად. კაი ეკვლესია იყო. იმ კერპისას თურმე ასე იტყოდენ. ერთს კაცს ცოლი გაუბოზდა. შეეტყო და შესწამაო. დედაკაცმა შორს დაიჭირა. ქმარმა უთხრა: თუ მართალი ხარო, სიმართლის ღმერთს პირში ხელი ჩაუყაო. დედაკაცს რა ღონე ჰქონდა. ორის დღის უკან პირობა მისცაო. თავის მუსაიბი იპოვნა, უთხრა: ჩემმა ქმარმა ასე მომიდვა, სიმართლის ღმერთთან მიგიყვანო. თუ ხელს ჩაუდებ, ხომ მომტეხსო. იმ კაცმა უთხრა: ნუ გენაღვლებაო, მე სხვა გლახურად მოვირთვი, თავს მოვიგიჟებო, გზაზე დაგხვდებიო და გიჟურად გაკოცებო. შენ სიმართლის ღმერთს ასე უთხარიო: რაც შენ რომ ნახე, ის კაცი, რომ მაკოცაო, და შენს გარდა თუ ვიცოდე ვისთანმე, ჩემიმც ხელი მოუჭამიაო. და ამით მორჩებიო. ისე ქნა დედაკაცმანო, და მას უკან პირი აღარავის მოუჭირაო. მაგრამ ის კერპი იქავ საყდრის კარის ბჭეში ძეს“ (ორბელიანი 1959:194-195).

„მოგზაურობის“ ტექსტში არაერთი ლეგენდაა ჩართული რელიგიურ თემაზე. ერთ-ერთი მათგანია ლეგენდა აგვისტოში თოვლის მოსვლის შესახებ:

„ერთი ყოვლად წმიდის საყდარია რომში, მაღალს გორაზე. ერთი უშვილო დიდებული ყოფილა რომში და სრულ ყოვლად წმიდას თურმე ეხვეწებოდა: ჩემი საქონელი ვის უნდა დარჩესო. მკათათვის დამდეგს ჩვენება ნახა: სადაც ხვალ თოვლი იდვას, რაერთზედაცაო, იმდენზე ჩემი ეკლესია ააშენეო, შენი საქონელი მაზედ დახარჯეო. იმ ღამეს პაპასაც ასე ენახა და მის მოძღვარსაცა. გაიღვიძეს, ცოლ-ქმართ ერთმანეთს უთხრეს. ორთავ ისე ენახათ. მოძღვართან მივიდენ, უთხრეს. მასაც ისე ენახა. წმიდა პაპასთან მივიდენ. მოახსენეს. მასაც ისი ენახა. ეს ანზავიც მიუვიდათ: ამაღამ ამ გორაზე თოვლი მოსულა, ძესო: თვითონ პაპაც წავიდა.

თორმეტი სათხრელი იმან იმუშავა. ყოვლად წმიდის ეკლესია აუშენებიათ“ (ორბელიანი 1959: 163-164). ლეგენდა აგვისტოში თოვლის მოსვლის შესახებ ტექსტში სხვაგანაც იხსენიება: „ფრანგულის ანგარიშით ხუთი აგვისტო იყო. უწინ რომ ყოვლად წმიდის მონასტერი დაეწერე, თოვლის მოსვლა, ის დღეობა იყო“ (ორბელიანი 1959:184); რომის პაპმა საბა განსაკუთრებული სითბოთი მიიღო და უთხრა: „რომში დიდი ხმა დაგივარდაო, კარგა იქცევიო და ჭკვიანადო... ჩემს საჯდომს ეტლს გამოგიგზავნიო და წადი ეტლით, წმიდა შვიდი ეკლესია მოილოცეო“. ერთ-ერთი იყო „თოვლის მოსვლა რომ დაეწერე, ის, წმიდის ღვთის მშობლისა“ (ორბელიანი 1959:188). ეს არის ერთ-ერთი ცნობილი ლეგენდა რომის სანტა მარია მაჯორეს ეკლესიის შესახებ.

რელიგიურ თემაზეა აგრეთვე ლეგენდები წმ. კიკილიასა (ცეცილიასა) (ორბელიანი 1959:178) და მონაზონ იოანე გვალვერტოს (ორბელიანი 1959: 210-211) შესახებ, გადმოცემები წმ. პეტრესა და წმ. პავლე მოციქულებზე (ორბელიანი 1959: 176, 225) და სხვ.

თხზულებაში არაერთი ისტორიული თქმულება-გადმოცემაც გვხვდება. მაგალითად:

„ერთი მალთისის ხომალდი და ერთი არაბის ხომალდი ღამით შეყრილიყვნენ. არაბის ხომალდში ხუთას კაცი მჯდარიყო და სამოცი ზარბაზანი. მალთისისაში ცოტანი. არაბისას ეკითხა: ვინ ხართო? მალთისელებს ეთქვათ: ჯენეველნი ვართო. ამათ ეკითხათ. იმათ სიცოტავით აეგდოთ: ჩვენ ზღვისანი ვართო. იმ ღამეს ვერა გაეგნოთ. რა გათენდა, ეცნათ ერთმანეთი. დაეშინათ. ის არაბის ნავი მთლივ დანთქმულიყო. ზარბაზნები წყობით ეკრათ. და ამათში ორი საპატიო კაცი მალთისელი და ხუთი დაბალი კაცი მომკვდარიყო. იმ ხომალდისა ხუთასისაგან შვიდი კაცი მორჩომილიყო. ცურვით მოეწიათ, თოკებით ამოეყვანათ ოთხი ქრისტიანი ტყვე, რომ მათ დაეტევებინა და სამი არაბი. მათი ახალხანის ომები მრავალი მიაბმეს, მაგრამ ერთი ოთხის წლისა მიაბმეს. ასევ ორის ხომალდის შეყრა: ერთი მალთისელისა და ერთი ჯაზაირეთისა. მაშინც მალთისელებს ასევ გამარჯვებოდა და მათი რეიზი მცურავი დაეჭირათ. იმ რეიზს ერქვა: მარტო მე ამ ხომალდითაო შვიდასი ქრისტიანის ხომალდი წამიხდენიაო. ეს ამისთვის დაეწერე, რომ ამ დიდს საქრისტიანოსაც ასეთი მტერები ჰყვანან“ (ორბელიანი 1959: 231).

თქმულება-გადმოცემებიდან და ლეგენდებიდან ზოგჯერ ძნელიც კია იმ უამრავი სასწაულის გამოყოფა, რომლებსაც საკმაოდ დიდი ადგილი ეთმობა ნაწარმოებში. აქ საინტერესოა ერთი რამ – საბა ანტიკური ხანის გადმოცემებსა და ქრისტიანობისდროინდელ სასწაულებს მიჯნავს ერთმანეთისაგან და თითქოს ერთგვარად აჯგუფებს კიდევ მათ. მაგალითად, იქ, სადაც ე. წ. „კერპის ღმერთების“ შესახებაა საუბარი, მწერალი იმოწმებს უძველეს გადმოცემებს: „ერთი მგელი პორფირის ქვისა, გათლილი, ორს ყმაწვილს ძუძუს აწობდა. რომის ქალაქი იმით აუშენებიათ ... სხვა კერპი იყო, ერთის მარმარილოს ქვა, უცხოთ რამ გათლილი. ერთს ქვაზე ერთი ქალი გაქცეული კერპის ღმერთი და კაცი მოსწეოდა, დაეჭირა და ის ქალი დაფნის ხედ გარდაქცეულიყო“ (ორბელიანი 1959: 169) და სხვ. თხზულებაში განსაკუთრებით მრავლადაა ჩართული სასწაულები, რომლებიც ქრისტიანული სარწმუნოებისათვის თავდადებულ მოღვაწეებს ან მათთან დაკავშირებულ გადმოცემებს ასახავს: „გზაზე, კედელში ერთი ყოვლადწმინდის ხატი იყო დახატული. მრავალს სულ ეხოქათ, ილოცვდენ. ჩამოვიარეთ, უმრავლესი მოდიოდა. იქ ვერა შევიტყვევით რა. მოვედით სადგომს. მეორეს დღეს გვიბძანეს: ჩვენ რომ მოვედით, იმ დღეს ერთი ათის წლის უსინათლო დედაკაცისათვის თვალი აეხილა და მეორეს დღეს ერთი ეშმაკეული განეკურნა. პირით რკინის კავი წამოეგდო და მორჩომილიყო. მრავალს ენახა თვალითა ეს ორივე ზედი ზედა ... ამ დღეს მიაბმეს: იტალია ქალაქს ერთი კაფუჩინის ენკრატისია ცოცხალიო. ასე წმიდა, რომ ქრისტე გამოცხადებია: ხუთი თავისი წყლულება მიუცემია. ორი ხელს, ორი ფეხს და ძუძუსთან, როგორც წმიდა ფრანცისკო და წმიდა ეკატერინა დომენიკოსა. მართლა ეს ანბავი სწორეა. იმ ქალს ვერონიკა ჰქვია“ (ორბელიანი 1959: 168-169); „წვიმის სიმრავლე იყო. ის ქალაქი სულ შეიყარა. დიდებაზე გამოვიდენ. რაც დიდი კაცი, ან ხუცესი თუ ბერი იყო, ან ჩინებული კაცი, სულ თეთრი ეცვათ. თვალის მეტი არა უჩანდათ რა ქალებს; პირჩამოფარებულნი სულ ფეხსიშველანი, თავზე ეკლის გვირგვინები ებურათ. ხელთ დიდრონი სანთელი. ზოგს დიდი ჯვრები ეკიდა მძიმეს ძელისა. ზოგი მათრახითა და შოლტით იცემდა ბეჭებზე, რომ ვნახეთ, სისხლმა ამოატანა. ამგვარად მრავალი ილოცეს ეკლესიის კარს. შესტირეს ღმერთს. მეორეს დღეს დარი დადგა“ (ორბელიანი 1959: 209-210) და სხვ.

საილუსტრაციოდ კიდევ ბევრი მასალის მოხმობა შეიძლებოდა, მაგრამ, ვფიქრობთ, აქ წარმოდგენილი ნიმუშებიც საკმარისია იმის შესაფასებლად, თუ როგორი ინტერესითა და გულისყურით ეკიდებოდა ს.-ს. ორბელიანი ფოლკლორულ ნარატივს. ისიც საგულისხმოა, რომ საბა, განსხვავებით ტიმოთე გაბაშვილისაგან, არ ცდილობს სხვათა ნაამბობის წერილობითი წყაროების მოძიებას (ამას ვერც შეძლებდა). იგი ენდობა ადგილობრივთა მონათხრობს, იწერს და იმანხოვრებს ყოველივეს და, ამასთანავე, მკითხველს არაერთხელ აფრთხილებს: „დაიჯერეთ, ასე იყო... დაიჯერეთ“, „დაიჯერეთ, მართალია...“

ევროპული ფოლკლორის ნიმუში გვხვდება აგრეთვე *თეიმურაზ ბაგრატიონის* (1782-1846) სამოგზაურო ჟანრის თხზულებაში „მოგზაურობა ჩემი ევროპისა სხვათა და სხვათა ადგილთა“. ავტორი, რომელიც 1836 წელს სამკურნალოდ იყო წასული ევროპის ქვეყნებში (ესტონეთი, ლიფლანდია, კურლანდია, პრუსია, პომერანია, მეკლენბურგი, შვერინი, ბერლინი, ბოჰემია, რაინის ოლქი), გზადაგზა ეცნობოდა ადგილობრივთა ყოფა-ცხოვრებასა და ზნე-ჩვეულებებს, ბუნებას და სხვ. ამდენად, ეს ტექსტი მნიშვნელოვანი წყაროა იმდროინდელი ევროპის რიგი ქვეყნების გასაცნობად. მასში მრავლადაა ჩართული ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის ცნობები ევროპის ქვეყნებსა და ქალაქებზე. ამჯერად დავიმოწმებთ ჩვენთვის საინტერესო ნარატივს – ლეგენდას კარლსბადის (ამჟამად კარლოვი-ვარი) დაარსების შესახებ: „ერთს ჟამს ავსტრიის იმპერატორი კარლო მეხუთე წამოზრძანებულა ბოლემიის მთების სანადიროთ, რადგანაც ამ ქვეყნების მთებში მრავალი ნადირი იპოვება. ამ კარლის ბადის ახლო ირემი გამოუგდიათ, ეს ირემი ხევისაკენ ჩავარდნილა, გაქცეულა და ძაღლები გამოსდგომიან. კარლო იმპერატორს ერთი ძაღლი ჰყოლია, რომელიც ყოველს თავის ძაღლებზე უმეტესად ჰყვარებია. ეს ძაღლი ამ ირმის დევნაში უეცრად ტყეში ამ წყალს, შლოუსბრუნს, შეხვედრია. წინა ფეხები ჩაუდგამს უეცრად ამ წყალში და სრულად მოსწვია. მონადირენი მისულან და თითონ კეისარიც მოზრძანებულა. უნახავსთ ძაღლი ამ ყოფით, დიდად გაჰკვირვებიათ, გაუსინჯავს. ეს საშინელი ცხელი წყალი უნახავსთ. მერმე ექიმები გამოუგზავნია იმპერატორს და გაუსინჯავსთ. ექიმურის მეცნიერებით უცვნიათ, რომ ეს წყალი მარგებელი ყოფილა. მერმე კეისარს უზრძანებია ამ

ალაგს ქალაქის აღშენება და გაეკეთებიათ კარლს ბადი (ესე იგი კარლოს წყალი). ასეთი ქალაქი არის და ასეთი შენებულემა, რომ დიდად მოსაწონი“ (თეიმურაზ ბატონიშვილი 1944: 60-61). შესაძლოა, ბატონიშვილის საგანგებო ყურადღება კარლსბადის დაარსების ლეგენდისადმი გამოწვეული იყო თბილისის დაარსების ისტორიასთან გარკვეული მსგავსებითაც, თუმცა თავად ავტორი ამის შესახებ არაფერს ამბობს.

ცნობილმა მოგზაურმა რაფიელ დანიბეგაშვილმა (დაბ. და გარდ. წწ. უცნობია) 1795-1827 წლებში ერეკლე II-ის, გიორგი XII-ის, აგრეთვე, რუსეთის ხელისუფლების დავალებითა და სავაჭრო, დიპლომატიური თუ დაზვერვითი მიზნებით ხუთჯერ იმოგზაურა აღმოსავლეთის ქვეყნებში (ერაყი, ინდოეთი, ბირმა, ჩინეთი და სხვ.). ამ მოგზაურობების შედეგად შეიქმნა მისი თხზულება „ოცდაშვიდი წელი აზიის ქვეყნებში“. ტექსტში უხვადაა გეოგრაფიული, სამხედრო-სტრატეგიული, დემოგრაფიული და სხვა ცნობები. მიუხედავად იმისა, რომ „ოცდაშვიდი წელი აზიის ქვეყნებში“ მხატვრულ-ლიტერატურული ღირსებებით არ გამოირჩევა, ლაკონიზმით, თხრობის სისადავით, ცოცხალ შთაბეჭდილებათა დამაჯერებლად გადმოცემით, რაც მთავარია, ფაქტების სიუხვითა და მრავალფეროვნებით მან იმთავითვე დაიმკვიდრა ადგილი სამოგზაურო-მემუარული ჟანრის მწერლობაში. თხზულებაში გვხვდება აგრეთვე აღმოსავლეთის ქვეყნების ფოლკლორული და ისტორიული გადმოცემები. დავიმოწმებთ ორიოდ მათგანს:

„მივედი მუნქირს (სწორია მონგჭირი – დ. მ.). ქალაქი მდინარე განგას ნაპირზე, მთის ძირში მდებარეობს. მისი მცხოვრებნი, საერთოდ, ხელოსნები არიან. აქ მრავლად იზრდება წითელი და შავი ხე. მუნქირიდან გავემგზავრე ქალაქ აზიმბატს ანუ ფათონას (სწორია პატნა – დ. მ.), რომელიც მდინარე განგას ნაპირზეა გაშენებული. აქაური ჰავა მეტად კარგია. მცხოვრებთ საარსებო მოთხოვნილების მხრივ არაფერი აკლიათ. სასმელად ჭის წყალს ხმარობენ. მდინარის წყალი უვარგისია, რადგან მასში ჩაყრილი მიცვალებულთა გვამები ამყარალებენ და გამოუსადეგარს ხდიან. ამბობენ, ამ ქალაქს საფუძველი ჩაუყარა ერთმა ინდოელმა მეფისწულმა, რომელსაც აზიმუჩანი ერქვაო, ამიტომ ამ ქალაქს აზიმბატს უწოდებენ“ (დანიბეგაშვილი 1971: 24).

„ ფ ა დ ი ფ უ რ ს (ბჰართპური – დ. მ.) გავემგზავრე. ეს მდიდარი ქალაქი განთქმულია თავისი შესანიშნავი შენობებითა და მდიდარი ვაჭრებით. ქალაქს გარს ეკვრის შვიდი მიწაყრილი, ხოლო ქალაქთან ახლოს არის წყლით სავსე თხრილი... აქაურმა უბრალო ხალხმა, რომელსაც არ სურდა ინგლისელთა ქვეშევრდომი გამხდარიყო, თვითონვე აირჩია თავისი მფლობელი, რომელიც ქალაქს მართავს თავისუფლების შეუზღუდველად. იქაურმა მცხოვრებლებმა მიაჩნეს: როდესაც ინგლისელები ამ ციხესიმაგრეს იღებდნენ, ზემოხსენებული თხრილი ამოავსეს, ქალაქის კედლებთან სხვადასხვა მანქანა დააყენეს და როგორც კი შედგნენ მანქანებზე – ისინი ფხვიერ მიწაში ჩაიფლნენ და, ამგვარად, წარმატება ვერ მოიპოვესო. უბრალო ხალხმა ისარგებლა ამ შემთხვევით, ავიდა ციხესიმაგრეზე, ვისაც რა იარაღით შეეძლო იბრძოდა ინგლისელების წინააღმდეგ და ძალზე ბევრიც გაჟლიტეს. თავიანთი ქმრების სიმამაცით აღფრთოვანებული ქალებიც კი, რომელთაც არ შეეძლოთ არავითარი სამხედრო იარაღის ხმარება, მტერს მდულარე ზეთს ასხამდნენ თავზე. ამ ბრძოლაში დაიღუპა ინგლისელთა 40 სახელოვანი მეთაური და 20 000 უბრალო ჯარისკაცი. მრავალი უშედეგო ცდის შემდეგ, მათდა სამარცხვინოდ, ინგლისელებმა ხელი აიღეს თავიანთ ცდაზე“ (დანიბეგაშვილი 1971: 29).

ეს ისტორიული გადმოცემები რ. დანიბეგაშვილს ჩაუწერია ადგილობრივთა ნაამბობის მიხედვით, რაც მათ გარკვეულწილად ისტორიული წყაროს მნიშვნელობას ანიჭებს.

დასასრულ, ვფიქრობთ, რომ ქართული სამოგზაურო ლიტერატურის აღნიშნული რაკურსით კვლევა და ამ ტექსტების ფოლკლორული წყაროების სამეცნიერო მიმოქცევაში ჩართვა საინტერესო უნდა იყოს არა მარტო ქართული, არამედ საზღვარგარეთული ფოლკლორისტიკისთვისაც.

დამოწმებანი:

გაბაშვილი 1956: გაბაშვილი ტ. *მიმოსლვა*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და სამიეზლები დაურთო ელ. მეტრეველმა. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1956.

გედევანიშვილი 1852: *მიმოსლვა ანუ მგზავრობა იონა რუისის მიტროპოლიტისა* [პ. იოსელიანის გამოცემა]. თფილისი: 1852.

დანიბეგაშვილი 1971: ოცდაშვიდი წელი აზიის ქვეყნებში. ქართველი აზნაურის რაფიელ დანიბეგაშვილის მოგზაურობანი. თარგმნა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები, ახალი მასალები და ფოტოილუსტრაციები დაურთო გრ. ზარდალიშვილმა. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1971.

თეიმურაზ ბატონიშვილი 1944: თეიმურაზ ბატონიშვილი. მოგზაურობა ჩემი ევროპისა სხვათა და სხვათა ადგილთა. ს. იორდანიშვილის რედაქციით, წერილითა და შენიშვნებით. თბილისი: ზუგდიდის მუზეუმის გამომცემლობა. 1944.

კეკელიძე 1945: კეკელიძე კ. „ორი მოხეტიალე სიუჟეტისათვის ქართულ ფოლკლორსა და მწერლობაში“. კ. კეკელიძე. ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1945.

კეკელიძე 1966: კეკელიძე კ. „სულხან-საბა ორბელიანი“. ქართული ლიტერატურის ისტორია (ექვს ტომად). ტ. II. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1966.

მენაბდე 2016: მენაბდე დ. „თქმულებები ივერიის ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ხატის შესახებ ძველ ქართულ და რუსულ წყაროებში“. დ. მენაბდე. ლიტერატურულ ურთიერთობათა ვექტორები (V-XVIII სს). თბილისი: გამომცემლობა „ნეკერი“, 2016.

ორბელიანი 1959: ორბელიანი ს.-ს. „მოგზაურობა ევროპაში“. ს.-ს. ორბელიანი. თხზულებანი. ტ. I. გამოსაცემად მოამზადეს ს. ყუბანეიშვილმა და რ. ბარამიძემ. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959.

Irine Modebadze, Nino Ghambashidze, Tamar Tsitsishvili

Georgia, Tbilisi

Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

V. Sarajishvili Tbilisi State Conservatoire

Healing Magic and a Viral Infection: Measles in the Context of Georgian Folk Traditions (Based on the ethnographic and folklore materials)

Mankind has been trying to protect itself from deadly diseases since ancient times. Two directions of treatment have been formed: rational-empirical and irrational-magical. They were closely intertwined, and each action of the healer acquired magical significance.